

Problemy nowoczesnej edukacji

Tom VIII

Pod redakcją
Edyty SADOWSKIEJ
Mateusza DAŚALA

Recenzent
Urszula ORDON

Przygotowanie edytorskie
WYDAWNICTWO WSL w Częstochowie

© Copyright by Wyższa Szkoła Lingwistyczna w Częstochowie
Częstochowa 2018

ISBN 978-83-61425-52-6
ISSN 2084-2430

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej w Częstochowie
ul. Nadrzeczna 7, 42-200 Częstochowa
tel. +48 34 365 58 02; fax +48 34 365 48 59
www.wsl.edu.pl

Renata OCHOA-DADERSKA, Agnieszka CHĘCIŃSKA KOPIEC <i>Opinion leader, trendsetter, influencer – blog as a full time work</i>	99
Iwona ŁUKASIEWICZ <i>Student with a disability in the educational system</i>	109

CHAPTER II. CULTURE – LITERATURE – ART

Viktorija BONDARENKO <i>Ceramic materials in the formation of architectural environment of modern interiors</i>	121
Oksana PUSHONKOVA <i>Archaic origins of color symbolism: the problem of universals</i>	131
Olha HLADUN <i>The visual language of Ukrainian poster in the context of European culture</i>	139
Mykola RADOMSKYI <i>Kharkiv monumental stained glass school: searches and problems</i>	147
Eugeny KOTLYAR <i>"East European style" of synagogue decoration and its spread in Eretz-Israel and North America</i>	153
Maria YEVHENIEVA <i>Zinoviy Stockalko's audio-records: genre and stylistic characteristics</i>	163
Iryna RAZUMENKO <i>The issue of anti-semitism in Vladimir Kantor's novel 'Fortress'</i>	175
Ewelina DZIEWOŃSKA-CHUDY <i>„[...] this one from stupid children". Otherness in the poetry of priest Jan Twardowski</i>	185

CHAPTER III. FROM THEORY AND PRACTICE

Olena VASINA <i>Methods and technologies of industrial design teaching in the context of ecological paradigm</i>	195
Liudmyla STEPANOVA <i>Methods of activating the creative activity of junior pupils at music lessons</i> .	201
Olga ISAKHIEVA <i>Innovative teaching methods for technical curriculum within specialty «construction»</i>	207

Iryna RAZUMENKO

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна

Проблема антисемітизму в романі В.К. Кантора «Крепость»

Володимир Карлович Кантор – письменник, літературознавець і філософ, який за версією журналу «Le Nouvel Observateur» (2005 р.) входить до списку 25-ти найвидатніших мислителів сучасності (Метоліді, 2017, с. 3). Про значимість його літературно-філософського доробку свідчить також і те, що письменник є лауреатом багатьох премій Генріха Белля, Артїади народів Росії, «Золотої Вежі», номінантом Букерівської премії.

У творчості письменника органічно поєднувались літературно-критичні та філософські риси реалізму та постмодернізму, він є послідовником Ф.М. Достоевського і В.С. Соловйова, це обумовлено його прагненням розкрити загальнолюдські основи буття. Проте у науковий обіг його спадщина до цього часу так і не введена, доробок митця практично не привертав увагу вчених. Акцентуючи увагу читача на перебігу складних психічних і філософських процесів, що відбуваються у свідомості персонажів, письменник у романі «Крепость» 1996 р. зосереджується на усталених традиціях звернення до культурного контексту попереднього досвіду, що створено на перетині філософської, художньої, публіцистичної прози російської літератури.

Неодноразові намагання В. Кантора друкуватися в радянських журналах не були вдалим, і довгий час йому не вдавалося дістати позитивних рецензій, і не тому, що твори були антирадянськими, а тому що стояли з іншого боку радянської реальності. Він визнавав, що головне – це бути самим собою, передати, що відчуваєш і думаєш. Це головне, а не визнання сучасників. Він заявив о «праві на себе», зберіг незалежність в історії суспільної думки Росії, яка ототожнювалась з початком змін 1990-х рр. Як системи поглядів, а точніше – міфів про соціалізм і комунізм як реальні цінності, що позначали розпад радянської парадигми в ідеології і літературі, який пішов з наростаючою швидкістю і глибиною, і знайшов віддзеркалення у творчості письменника, обумовленої політичними й соціальними умовами, роллю та стану російської інтелігенції наприкінці ХХ століття.

Як зазначає Г.Ю. Мережинська, «к общему кризисному контексту, связанному с пересмотром проектов эпохи модерна в культуре XX века, добавляется специфический: русская литература конца 80–90-х годов создавалась в условиях слома империи, ее идеологических мифов и отталкивалась не только от деконструированного соцреализма, но и складывающихся как альтернативные ему парадигмы...» (Мережинская, 2001, с. 5).

Роман В.К. Кантора «Крепость» – сучасний твір, пов'язаний із великим минулим культури, в якому стверджується основна ідея – несумісність живого, творчого, гуманістичного духу і будь-яких видів обмежень свободи людини. Зв'язок цієї книги з попередньою літературою виявляється і в релігійно-філософських пошуках. Роман В.К. Кантора «Крепость» є глибоким і складним твором, у якому одночасно ставляться і вирішуються питання, важливі для покоління радянських людей періоду застою. Саме тому у творі багато деталей, які повертають читача до цього періоду і допомагають його впізнати. Разом із тим, вони осмислені як черговий етап історії Росії, коли знову набувають актуальності найбільш глибокі світоглядні проблеми, що безпосередньо стосуються існування людини, її вибору, її волі, тобто ті проблеми, що перебувають поза межами часу. Не випадково автор «грає» семантикою слова «крепость», виявляючи в ній те, що пов'язане з міцним, фундаментальним, непорушним підґрунтям, на якому тримається будинок, вогнище, душевний спокій, де прищеплюються і зберігаються людські цінності, а також «крепь» – болото, яке затягує, загниває, нівелює моральні цінності. Актуалізуючи асоціативні зв'язки з класикою, В.К. Кантор віднаходить несподіване співвідношення між хрестоматійно відомими творами літератури і сучасним соціокультурним контекстом. У цьому виявляється і його літературознавче знання кінця XIX – початку XX ст.

У романі розглядається одна з найважливіших проблем, що існувала в СРСР, – проблема антисемітизму. У книзі ця проблема висвітлена через конфлікт у стосунках головного героя роману школяра Петі Вострикова і вчителя літератури Григорія Олександровича, чиє справжнє ім'я було Герц Ушеревич. Причину неприязні вчителя до хлопчика оповідач пояснює відразу: «... это-то и злит литератора как «интеллигента в первом поколении», ибо свои знания, которые мальчикам из профессорских семей достаются «из воздуха», он ... «добывал великим трудом, напряженно преодолевая бесчисленные бытовые трудности» (Кантор, 2004, с. 8). Учителю демонструє зневагу до «привілейованого» положення підлітка, постійно намагаючись зачепити, «підколоти» і навіть принизити гідність свого учня. Неприязне ставлення вчителя до Петі помічає і його однокласник Желватов: «Чего он тебя все время прикладывает?! А?.. Ты же литературу секаешь не хуже его» (Кантор, 2004, с. 17).

В.К. Кантор проводить смислові паралелі між персонажами своїх творів і персонажами творів Ф.М. Достоевського. Стисла характеристика стосунків між Князем і Учителем, представлена в «Бесах», допомагає якнайкраще зрозуміти причину виникнення складних стосунків між учнем Петею і вчителем Герцем. «Он не вполне знает, что ненавидит Учителя, хотя иногда сознает. Он дал несколько промахов: иногда каялся перед Учителем, хотя, впрочем, наблюдая свое *свысока* и будучи уверен, что *свысока* не нарушено, вдруг тонким умом своим увидал, что оно нарушено. Тут и возненавидел. Одним словом, между ними давно пикировка (хоть и Учителю и незаметная), и в отношениях между ними легла *зависть* и *ненависть*. В Князе же эта зависть, разумеется, из сознания своего ничтожества» (Достоевский, 1974, с. 63).

Із усього оточення тільки вчитель літератури здогадується про походження хлопчика. Повсякденне існування школяра Петі супроводжується постійними стражданнями і страхом того, що незабаром усі дізнаються про його походження: «В паспорте он писался: Петр Владленович Востриков, русский. Русским он был по матери – Ирине Петровне Востриковой, урожденной Кудрявцевой. <...> Фамилия Востриков шла от бабушки, Розы Моисеевны. А она говорила, что у ее деда было прозвище *Вострый*, в какой-то момент ставшее фамилией, кажется, при переписи конца прошлого века. Фамилия же Петиного деда, давно умершего, была Рабин. В школе никто не знал о Петиной родословной ...» (Кантор, 2004, с. 9). Незважаючи на загальне єврейське походження, «Герц, как и большинство евреев, хотел быть более русским, чем любой русский. А потому изо всех сил разделял все то, что казалось ему «русскими идеалами» (Кантор, 2004, с. 413). Він намірювався ствердити так зване удаване «російське» коріння, «амплуа у него было такое: молодой преподаватель, разбивающий штампы, – игра в разночинца-народника, в Базарова, грубоватого, хамоватого, резкого, выше всего ставящего правду ...» (Кантор, 2004, с. 8), тому Герц, боячись приниження в школі, викриття, неодноразово цитує пролетарського письменника М. Горького: «Я думаю, вам подскажет многое одна любопытная мысль Горького... Я бы даже хотел, чтобы вы положили ее в основу ваших будущих сочинений... Итак... «Человек... рождается... в сопротивлении... среде...». Слово «человек» надо понимать, разумеется, в том высоком смысле, какое придавал ему Горький» (Кантор, 2004, с. 10). Приховування власного походження пов'язано також і з тим, що на зміну прийшло нове покоління, яке вважає, що «все беды в стране – от евреев». Отже, Петин однокласник Кольчатий говорить: «Па-ду-ма-ешь, пра-ви-те-ли!.. Усатого на них нет! Распродают Расею мериканцам, себе хоромы мастерят, явреям каперативы строят. Гнать их отсюда. Как у себя расположились. Едут и пускай едут!» (Кантор, 2004, с. 9).

В образі Григорія Олександровича – сильної людини, з характером, чітко простежується його друге «я» – Герца Ушеровича, який виявив у собі жах морального спустошення. «Герцу «Дон Кихот» не нравится, – сказала вдруг Лиза ... – Не булгаковский, а сама идея «Дон Кихота». Он говорит, что никогда не поверит, чтобы книгочей стал рыцарем, что это натяжка, что он предпочитает трезвость русской классики с ее болью за маленького человека, с прямыми призывами к переделке мира» (Кантор, 2004, с. 202). В.К. Кантору вдалося, на нашу думку, змалювати правдивий образ учителя. Розповідь у романі ведеться крізь призму комічного і трагічного, ліричного і драматичного, побутового і філософського начал, що дало змогу повною мірою відобразити всі аспекти авторських ідей. Герц опиняється перед необхідністю вибору між «існуванням і виживанням»: «К ручке коляски привязана веревка, протянутая в открытую форточку (чтобы качать коляску, не выходя на улицу). Герц был рукодел и выдумщик» (Кантор, 2004, с. 17) – у такий спосіб В.К. Кантор висвітлює всю складність боротьби за збереження себе як особистості, зображує світ, у якому зруйновані багатовікові сімейні та суспільні традиції і зв'язки, де герої стають жертвами жорстокого суспільного укладу.

Природа почуття «страху», який відчувають люди, до того ж зумовлена особливостями описуваної автором епохи. В інтерв'ю газеті «Правовое дело» (20.09.2002) В.К. Кантор зазначав: «Страх интеллигенции рожден историческим опытом. Толпа, в этом ее ужас и сила, ломает человека, втягивает его в свою антиправовую структуру. Человек в толпе перестает быть личностью».

У колі однокласників, Петя є типовим представником вихідців з єврейської інтелігентної родини. В описі його страждань одночасно простежується тема донкіхотства, туга і страх перед суворою дійсністю. Не випадково сам Петя Востриков асоціює себе з людьми освіченими, талановитими, проте переслідуваними суспільством: його безпідставно звинувачують у провокації нападу на будинок учителя. Тим часом Григорій Олександрович переконаний, що людина з народу (Юрко Желватов) не може скоїти злочини: «Это очень важно, потому что в народе не может быть зла, он учит человека только хорошему» (Кантор, 2004, с. 372). Упевненість учителя в істинності власних переконань призводить до того, що хулігани, подібні Юркові, які розбили скло в будинку вчителя, не відчувають каяття: «Петя ожидал увидеть его испуганным, но не тут-то было: разве что слегка подавлен своим положением. Как животное, которое попало в капкан, но пока не рвется, присматривается. Желватов при этом хотел выглядеть виноватым, но не умел. Он упирал глаза в пол, но наглость, нераскаянность так и перли из каждого его жеста» (Кантор, 2004, с. 373).

Герц впевнений, що радянська людина не може бути злочинцем. «Юра жил и воспитывался в народной, крестьянской среде. А я верю в народ,

в детей из народа. И считаю, что причиной многих наших бед была интеллигенция, особенно нынешняя, превратившаяся, по словам очень большого современного русского писателя, – когда-нибудь вы его прочтете – в образованщину. То есть потерявшая веру в народные идеалы...» (Кантор, 2004, с. 375). У цих словах присутній вплив праці О.І. Солженіцина «Образованщина» 1974 р., що спричинила вибух.

За радянської влади почав «посилено змінюватися, розширюватися» склад колишньої інтелігенції. Цей процес «з кінця війни» завершився «захопленням багатомільйонного міщанства службовців, які виконують будь-яку канцелярську або напіврозумову роботу». Отже, саме «сей образованный слой» письменник і пропонує називати «образованщиной» (Солженицын, 1991).

Неосвіченість, здичавіння молоді, вияви невмотивованої агресії Петиних однокласників представляються В.К. Кантору тривожним симптомом соціального негаразду, вельми схожого з «новим» підростаючим поколінням кінця ХХ століття. На думку письменника, у суспільстві народжувалося покоління з «двоєю мораллю».

Крім політичного підтексту, «єврейське питання» мало моральний аспект, який був предметом зацікавлення відомих російських письменників Ф.М. Достоевського, В.С. Соловйова, публіцистів і філософів А.Д. Сахарова і О.І. Солженіцина. Письменник Д.С. Мережковський, знавець вітчизняної і світової історії, писав: «Пусть не забывают евреи, что вопрос еврейский есть русский вопрос» (Мережковский, 1993, с. 303). Свій погляд В.К. Кантор показує у переконаннях Бориса Кузьміна, ідеї якого він часто використовує у своїй публіцистиці: «Все русские, а ты еще и еврей! Этим гордиться нужно. Народ – страдалец, но и – народ-революционер. <...> А не любят евреев неразвитые люди... . Это с древних времен идет, с легенды, что евреи Христа распяли. <...> И из-за этой клеветы их повсюду теперь преследуют. Поэтому и Христа ... надо иначе воспринимать. На мой взгляд, он стал символом еврейской нации, которую распинают с тех пор все националисты. ... и среди евреев бывают, как и в других нациях, плохие, злые и глупые люди. Поэтому единственное решение этого вопроса – интернационализм!», – говорить переконаний комуніст і атеїст Каюрський (Кантор, 2004, с. 404).

Проблема антисемітизму посідає чільне місце в романі «Крепость». Зовнішньо-і внутрішньополітичні зміни стали результатом потужної, багатотисячної хвилі еміграції кінця 80-х років. Процес та явище, зображені в романі, не втратили своєї актуальності і сьогодні, коли тисячі сімей шукають «землю обітовану».

Питання антисемітизму ґрунтовно висвітлено і в публіцистиці В.К. Кантора. Письменник звертається до спадщини російських філософів у спробі довести хибність їх упередженого ставлення до цієї національної

меншини. Так, В.К. Кантор посилається на В.В. Розанова, який стверджував, що до започаткування європейської цивілізації (серед яких була і російська) мали безпосереднє відношення і євреї, наголошуючи на тому, що участь представників цієї нації в культуротворенні є однією з проблем, висунутих перед російською думкою. «Многие пытались ее не замечать, но наиболее значительные из оппонентов хотели дать свое понимание истории, найдя в ней достойную роль и для русского народа. В том числе и по отношению к еврейству» (Кантор, 2010).

Невпорядковане минуле, нещасливе сьогодення й невідоме майбутнє зашкоджало душевному здоров'ю героїв і героїнь роману, що виявлялося в пригніченому дусі й супроводжувалося поступовою замкнутістю та соціальним відстороненням. Використання такого прийому (цей прийом акційно застосовував Ф.М. Достоевський) допомагає схарактеризувати мотиваційно-емоційний стан героїні роману – Ліни. «Она исходно была какая-то несчастливица, невезучая ... <...> Линин отец был сыном Петиного деда от первого брака. Годя через два после войны, рассказывал Пете отец, уезжая в Прагу, майора Карла Бицына (это была фамилия первой жены деда) посадили по непонятному тогда делу, которое теперь можно назвать «протокосмополитическим». Его обвинили в симпатиях к недавнему союзнику – Америке, мотивируя это тем, что он учил самостоятельно английский язык и, будучи наполовину евреем, «восхищался» мощным «еврейским лобби» в «Штатах». Так он и пропал в лагерях, а через полгода после его ареста и родилась Ленина, и дед-профессор, желая помочь невестке, пригласил их пожить пока в профессорской квартире» (Кантор, 2004, с. 26).

Ф.М. Достоевський протестував проти антисемітизму, хоч і не приховував своєї відвертої неприязні до євреїв. У своїх творах він згадував їх мимохідь: у «Преступлении и наказании» – це єврейчик-пожежник, у «Бесах» – чиновник Лямшин, у «Мертвом доме» – Ісайя Хомич, з якого глузували заради розваги, але не кривдили, убачаючи певну обмеженість його інтересів.

В.К. Кантор переконаний, що саме в «Бесах» Ф.М. Достоевський заглибився в особливості національної психології. «Достоевский не предостерегал, он просто нарисовал картину России, погруженной в языческую стихию, живущей до- и внехристианской жизнью. И его пророческое обличение собственно страны, несмотря на веру в нее, исполнилось, оказалось не тревожным преувеличением, а самой подлинной реальностью» (Загидуллина М.). В.К. Кантор у «Крепости» описував сучасну йому епоху і в розпачі, дивуючись, оглядався на минуле століття. Як слушно зауважує сучасний критик роману, «спустя десятилетия мы можем только поражаться, с какой легкостью, словно взбесившееся стадо свиней, кинулось большеинство народа после революции в море тоталитаризма» (Загидуллина М.).

Ф.М. Достоевський виявляв щодо єврейства неприязнь, нерозуміння, містичний страх. «Он испытывал недоумение, граничащее с восхищением, перед тайной неистребимости еврейского народа, его верностью своей религии и своей древней родине» (Фризман, 2015, с. 99). «Он приписывал евреям огромную роковую роль в будущем. В его видениях евреи оказывались властителями мира, отрекшимися от христианства. Он говорил, что это тема огромная; и бегло возвращался к этой теме в романах и публицистических работах. Ему было ясно, что есть тесная связь между нынешним жалким «жидком» и прошлой величавой историей еврейства; он даже преувеличивал эту связь и с негодованием относился к либеральным «образованным евреям», не видящим национальной связи со страной, в которой они проживают... «В системе воззрений Достоевского устойчивая ненависть к евреям, предвзятость подхода к ним и оценок ситуации, в которой они находились, сочетались с глубокими прозрениями, а карикатурные черты и надуманные обвинения – с проникновенным пониманием экзистенциальных особенностей еврейского народа, подтвержденных его многовековой историей» (Фризман, 2015, с. 100–101).

В описі життя Розі Мойсейїни, її минулого і сьогодення змальовуються різні покоління; сучасна й попередня їй культура постають як спогади і розповіді. За допомогою «екстенсивності» зображення світу Розі Мойсейїни її спогади переміщують читача в різні часові періоди та етапи її життя, як-от: «И еще одной стороной чудесно прояснилась ей ее жизнь. Огромная – по земным понятиям: и во времени, все же девяносто лет прожила, и в пространстве: Юзовка, Одесса, Петербург, Харьков, Брюссель, Лозанна, Париж, Буэнос-Айрес, Монтевидео, Москва, Мадрид, Валенсия, опять Москва... Говорила на трех языках, знала сотни, даже тысячи людей. Чувствовала себя человеком, делающим великое дело, работающим ради всеобщего человеческого процветания и добра» (Кантор, 2004, с. 419). У фрагментах-спогадах Розі Мойсейїни створюється інший хронотоп, ідилічний. «Отец был высокий, богатырского сложения, с широкой грудью, огромными руками – и при этом очень свободолюбив. Он был как ветхозаветный Моисей, хотел увести семью из рабства царизма. Аргентина казалась ему Землей Обетованной ... <...> Да, ветхозаветный Моисей увел еврейский народ через пустыню из египетского плена, а ее отец свою семью из царской России. Так отразилась в одном человеке вся история, вся тенденция и направленность еврейского племени» (Кантор, 2004, с. 113).

Пізніше В.К. Кантор в інтерв'ю для «Радіо Свобода» відзначить: «Мои бабушка и дедушка некогда вынуждены были эмигрировать в Аргентину, спасаясь от царской охранки. И там организовали КП Аргентины. А в 1926 году вернулись в СССР. <...> Они верили в СССР, в большевистский строй. К тому же у бабушки возник конфликт с лидером аргентинских коммунистов Кодовильей, который даже исключил ее из партии. Кодовилья, кстати,

был вначале просто уголовник, его мои бабушка и дедушка в тюрьме распропагандировали. Им казалось тогда, что разбойники – реальный резерв революционной партии» (Кантор, 2004, с. 17).

Отже, деталізація зображення аргентинського побуту героїні, радянської дійсності зумовлена автобіографічністю оповідання (Кантор, 2010, с. 398). В.К. Кантор наголошує на ілюзорності уявлень Рози Мойсейівни про принципові поняття, що визначають значимість її існування.

Роза Мойсейівна втрачає власні ідеали: «Как ты груба! А я хочу, чтоб ты жила с идеалом в душе, идеалом коммунизма!...» (Кантор, 2004, с. 256); до десакралізації громадських авторитетів: «Петя рассказывает анекдоты про Генерального секретаря капеэсэс, на него кто-то дурно влияет, плохая компания в школе. И эта дура Лина его поощряет, смеется вместе с ним. Какой позор! И это в ее доме» (Кантор, 2004, с. 241); до втрати колишніх етичних цінностей: «В наше время мы не только любили, мы боролись, боролись за свободу трудового народа» (Кантор, 2004, с. 256). Саме в цьому виявляється трагізм історичної приреченості справи всього її життя і долі тих, хто його захищав. Трагедія Рози Мойсейівни полягає в тому, що її мрії та ідеали справедливості не мали нічого спільного з реальністю, в якій усе «високе» для неї було розвінчане. Роза Мойсейівна намагається осмислити трагічний досвід своєї власної долі, вона постає перед читачем людиною, яка не може змиритися з умовами реальності і повстає проти них, будучи натхненною ідеальним і далеким від дійсності уявленням про життя.

Насичене подіями життя Рози Мойсейівни та її передсмертне звернення до минулого дозволило В.К. Кантору виділити ті відмінні риси його героїні, – благородство, жертвність, боротьба за благу ідею, аскетизм, – які відповідали не тільки духу її часу, а й були колись оспівані в лицарських романах (Кантор, 2004, с. 45).

Віра в соціальну утопію робить власне життя Рози Мойсейівни одухотвореним і наповненим, де не залишається ні таємниць, ні його прекрасної складності – усе вирішено, усе передбачено. Читачем заволдіває дивовижна інтонація оповіді, повна відчуття молодості і внутрішньої свободи. Однак, бажаючи щастя всьому світу, перебуваючи під владою цієї надії, ідеї світлого комуністичного майбутнього, втіленої в суспільне життя народу («жити стало краще, жити стало веселіше»), більшовики скалічили життя кільком поколінням людей. У зв'язку з цим особливо трагічним є життя близьких Рози Мойсейівни: її посилене почуття соціальної справедливості і нездатність передбачити наслідки своїх переконань («зобов'язані бути щасливі»), її прагнення до щастя для всіх виявляється далеким від дійсності та абстрактним, воно нікого не ошчаслилює.

XX століття насичене пригніченими сумнівами й ваганнями між вірою, атеїстичним раціоналізмом і «світом, ним створеним». Зі зміною політич-

ного режиму в пошуках свободи людина все більше замикається в собі, намагаючись віднайти сили, щоб вистояти в новому, складному, мінливому світі. Трагедія особистості в романі спричиняє трагедію в суспільстві, в якому «нікуди піти людині». Отже, життєва сила людини є лише у свободі.

Бібліографія

- Достоевський Ф.М.: *Полное собрание сочинений*: в 30 т. Ленинград: Наука, 1974.
- Загидуллина М.: *Морок и явь. О прозе В. Кантора* <http://magazines.russ.ru/october/2004/11/zag11.html>
- Кантор В.К.: «*Судить Божью тварь*». Пророческий пафос Достоевского: очерки. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2010.
- Кантор В.К.: *Библиография (наука, проза, интервью, отклики на книги)*. Москва, Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив: Университетская книга, 2015.
- Кантор В.К.: *Крепость. Роман*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2004.
- Мережинская А.Ю.: *Художественная парадигма переходной культурной эпохи. Русская проза 80-90х годов XX века*. Киев: Думка, 2001.
- Мережковский Д.С.: *Еврейский вопрос как русский: Тайна Израэля («Еврейский вопрос» в русской религиозной мысли конца XIX первой половины XX вв.)*. Санкт-Петербург: София, 1993.
- Метоліді К.І.: *Функція паратексту і його форми в романі В.К. Кантора «Крепость»*: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків, 2017.
- Солженицин А.И.: *Образованщина*. „Новый мир” 1991, № 5.
- Фризман Л.Г.: *Такая судьба: Еврейская тема в русской литературе*. Харьков: Фолио, 2015.

Summary

THE ISSUE OF ANTI-SEMITISM IN VLADIMIR KANTOR'S NOVEL 'FORTRESS'

Abstract. The article attempts to comprehend the problem of anti-Semitism in V.K. Kantor's novel „Fortress” through the characters' images, to emphasize that anti-Semitism is a measure of human lack of talent. V.K. Kantor revealed the readers the forced truth about the Jews, as the truth is suggested by the artistic perception of the novel. V.K. Kantor's work „Fortress” has a great religious and philosophical potential, shows the author's conscious attitude to anti-Semitism issue, which is connected with the great past of the Russian literature and the place of Jewish problem in it. Therefore, the novel has many details concerning the characters' relationship to the Jews. The author of the novel „Fortress” raises deep worldview problems related to the existence of man's spirit and freedom, his inner „fortress”.

Keywords: anti-Semitism, Vladimir Kantor, novel „Fortress”.